

יהודים בווינה

וינה של היום, אומרים, אינה וינה של אתמול. למעשה גם וינה של אתמול אינה וינה של שלשום — אותה בירה קוסמופוליטית של הקיסרות האוסטרית-הונגרית. לווינה של שלשום יצאו מוניטין כלמטרופולין של תרבות ושל גן-עדן אפיקוריאני של חיי הנאה. היא היתה עיר בירה שוקקת חיים של קיסרות עתיקה, בלה מזוקן, ששברים ניבעו בה וכולה עמדה על סף ההתפוררות. וינה שבין שתי מלחמות העולם שוב לא היתה המטרופולין של קיסרות ענקית, בלתי הומוגנית, אלא בירתה של ארץ קטנה, בת ששה מיליון תושבים. שני מיליונים מתוך הששה התרכזו בעיר הבירה, אשר מימדיה גדולים מדי היו ביחס למימדיה החדשים של המדינה כולה. וינה חדשה זו עדיין התפרנסה מתפארתה של מורשת ההבסבורגים; אולם מתחת לפסדה ההדורה כבר החלה התסיסה: בריקדות הפועלים, רצח דולפוס, תנועה נאצית במחתרת. ובינתיים המשיכו הסופרים לכתוב, כאילו לא על לועזי של הר געש הם יושבים, כאילו יש להם מחר. ומה מעניין: מן הסופרים הרבים אשר קבעו את נופה הרוחני של וינה, למן שלהי המאה ה-19 ועד לערב מלחמת העולם השנייה — היו רבים, ואולי הרוב, יהודים. היו מהם שהתכחשו ליהדותם. היו מהם שהמירו את דתם, או הכריזו על עצמם כאתאיסטים, בטולי דת. ספק אם פעולות אלה הוציאו אותם באמת מכלל יהדותם, שכן לגבי הסביבה נשאר תמיד יהודים, לעיתים לשבח ולרוב לגנאי. הנה, למשל, כאשר רצה קרל קראוס, שופט הספרות הזועם, לשאת לאשה את סידוני נדהרני, קיבלה האחרונה מכתבים רבים על הנושא מן המשורר עדין הנפש, ריינר מריה רילקה המפורסם. רילקה לא כתב בפירוש: קרל קראוס הוא יהודי, ועל כן אינו ראוי לשאת לאשה עלמה נוצרייה. אולם הוא רמז וחזר ורמז על ההבדל העמוק, הבלתי ניתן לגישור, שבין השניים. ואכן לא התחתנה סידוני עם קראוס, הגם שנשארה יידידתו עד סוף ימיו. חליפת המכתבים נתקיימה בשנים 14-1913. בשנת 1899, בהיותו בן 25, עזב קראוס את הדת היהודית. לא הבאנו דיגרסיה קצרה זו, אלא כדי להדגיש, שגם יהודי מומר נשאר יהודי, לפחות בעיני הגויים. אמרנו כי חיו בווינה סופרים יהודים רבים. הגבלנו עצמנו לסופרים, אולם בל נשכח להזכיר כאן מספר שמות מפורסמים של יוצרים אחרים —

יהודים בווינה

כמו גוסטב מהלר, ארנולד שנברג, זיגמונד פרויד. את הסופרים היהודיים אין אפשרות למנות במסגרת של מאמר. יכולים אנו להזכיר רק כמה שמות מבין המפורסמים ביותר, כדי לקבל תמונה שטחית: ארתור שניצלר, פטר אלטנברג, פראנץ וורפל, פרידריך טורברג, סטפן צווייג, יוסף רוט, מאנה שפרבר, הוגו פון הופמנסטל, ריכארד בריהופמן, אלפרד פולגר, הרמן ברוך — מעטים מתוך רבים. אותנו, בדרך הטבע, מעניינת "הנקודה היהודית". אולם מעניין לעקוב אחר רשימת שמות כלשהי בתיאור תולדות הספרות והאמנות בווינה במחצית השנייה של המאה ה-19 ובשליש הראשון של המאה ה-20. מפתיע הוא הדבר מה גדול אחוז השמות היהודים, אף אם אין בכוננת המחבר או העורך להקדיש תשומת לב מיוחדת לפרשה זו. טלו מן התרבות של וינה את היהודים — ונטלתם את נשמתה.

כאמור, לא כל היהודים הללו הם יהודים בכל מאת האחוזים, או אף בחמישים אחוז. יש כאן שלבים שונים. הוגו פון הופמנסטל, למשל, אינו יהודי בעיני היהודים. הוא יהודי רק בעיניהם של חסידי תורת הגזע העליון. נביא כאן, בקיצור נמרץ, את שושלת היוחסין של המשפחה. אבי סבו של המשורר הוא זוכה בתואר האצולה. יצחק לייב הופמן הגיע לווינה מפראג, בשנת 1788. הוא היה אז בן 25. הוא עסק במסחר טקסטיל. מהתחלה צנועה בנה מסחר המקיף ארצות שונות. כך ייבא משי מאיטליה. הוא שימש, כפי הנראה, ספק לצבא. הקיסר פרנץ הראשון חילק לו את תואר האצולה בשנת 1827. מעתה היתה משפחת הופמן למשפחת פון הופמנסטל. הקיסר פרנץ לא גמנה עם אוהדי היהודים, וקרוב לוודאי שזכויותיו של יצחק לייב הופמן בחיי הכלכלה של המעצמה האוסטרית היו ניכרים; שאם לא כן, לא היה הקיסר נענה ליועציו והופך יהודי מפראג לאציל אוסטרי. יצחק לייב היה יהודי טוב, שומר מסורת. יחד עם משפחת רוטשילד, עשה רבות להקמת הקהילה היהודית של וינה; הוא היה ראש ועד הקהילה הראשון. הדור השני בווינה כבר צעד בדרך האסימילאציה. אוגוסט פון הופמנסטל, בנו של מייסד השושלת, נשא לאשה נערה ממשפחה קאתולית אריסטוקרטית, פטרונילה פון רו. בימיו של אוגוסט איבדה המשפחה חלק גדול מהונה הגדול; מעתה היו שייכים, באופן חברתי, לבורגנות העילית, יותר מאשר לאצולה הנמוכה. ד"ר הוגו פון הופמנסטל, בנו של אוגוסט, עורך דין במקצועו, קיבל חינוך קאתולי. כאביו, נשא לו אשה קאתולית. בשנת 1874 נולד לד"ר הוגו פון הופמנסטל בן, שנקרא אף הוא בשם הוגו; וינאי, אוסטרי, אציל. אמנם, לאחר שני דורות של גישואים לנוצרות, חוזר הוגו פון הופמנסטל ומתקרב לאבות אבותיו — מתחתן עם אשה יהודיה. בקשר למוצאו ולתולדותיו של

הופמנסטל, לא יהא זה בעדר עניין להזכיר, כי המשורר העריץ כל ימיו הערצה שלמה את האצולה, סמל האימפריה האוסטרית. בשנת 1914 כתב שיר מלחמה נלהב. באחד מספריו אומר הרמן קסטן, סופר שנון והומאניסט גדול, על הוגו פון הופמנסטל וסטפן צווייג: "שניהם — — — נכדים או נינים של רבנים; אלא שהוגו פון הופמנסטל העריץ את האריסטוקרטיה וסטפן צווייג העריץ את הוגו פון הופמנסטל". (את הרמן קסטן אין להחליף באריך קסטנר, שעיקר תהילתו מתבססת על ספרי ילדים שכתב). "יידרמן" ("כל אדם") של הופמנסטל, עיבוד פיוטי של מחזה מימי הביניים, הוצג מידי שנה בחגיגות זלצבורג והפך לפרסוניפיקציה אגדתית של התרבות האוסטרית. בספרים על תולדות הספרות הגרמנית, מתואר הופמנסטל לעיתים קרובות כאוסטרי בעל אם איטלקיה. למעשה סבו של המשורר, אוגוסט פון הופמנסטל, שעדיין היה יהודי, נשא לאשה נערה ממשפחה פטריציית איטלקית. יצחק לייב הופמן, שניהל עסקי מסחר משי באיטליה, וודאי לא חשב על התקרבות מוגברת כזו של בנו לאיטלקים ולקאתולים. מכל מקום, המורשת היהודית של הופמנסטל מזוכרת לעיתים רחוקות.

מקרה לגמרי אחר הוא מקרהו של קרל קראוס, "קראוס האבוקה", כפי שקראו לו על שם כתב העת שהוציא, "די פקל". קרל קראוס, סופר ומבקר, הצליח לעורר על עצמו את זעמם של המבוקרים עד כדי כך ששכרו אנשי אגרוף להרביץ בו קבל עם ועדה — שלא לדבר כבר על חילופי הדברים החביבים שניהלו עמו מעל גבי הנייר. קראוס, כפי שכבר אמרנו, יצא מכלל האמונה היהודית בשנת 1899. יש כאן חשיבות לתאריך. כי המעשה הזה היה המסקנה, שהוציא קראוס, לוחם לטוהר המידות ולטוהר הספרות, — ממשפט דרייפוס. יהודי אחר, מושך בעט אף הוא, יושב בווינה אף הוא תיאודור הרצל, הוציא ממשפט דרייפוס מסקנה שונה לגמרי. מעניין הדבר, שקראוס לא נתן כל פירסום לעזיבתו את הדת היהודית. שתים-עשרה שנה לאחר מכן נטבל קרל קראוס בכנסית קרל בווינה. ואילו כעבור עוד שתים-עשרה שנה נוספות (איזו סימטריה) נתייבש אף מן הדת הקאתולית, כשם שהתייבש לפני כן מן הדת היהודית, ופנה עורף לתורת הכנסיה. נוסף כאן, כי קראוס לא היה יליד וינה. אביו, יעקב קראוס, תעשיין נייר עשיר, הגיעה לווינה מעיירה בוהמית. בבוהמיה גולד קרל, ילדו התשיעי והאחרון של יעקב קראוס.

המורשה היהודית, ללא ספק, הטרידה את קראוס. קרל קראוס היה אדם בעל עקרונות נעלים, נוקשה ובלתי פשרני בדעותיו. פולמסן חריף היה, יריב אשר יראו אותו. כדי שלא יחשדו בו, שמא הוא נושא פנים לאחד המחננות היריבים, הירבה להתקיף דווקא את העיתונות הליבראלית.

שהיתה נתונה ברובה בידיים יהודיות. פעמים הרבה התקיף חוטאים קטנים, ולא שם לב אל הפושעים הגדולים. את כל האש והגופרית שפך על ראשיהם של סופרים ועסקני ספרות; התריע על שקרים, על העמדות פנים, על מעשי שחיתות בעיתונות; אולם כאשר הופיע היטלר על הבמה הפוליטית, אמר כי ביחס לאדון היטלר לא עולה שום רעיון על דעתו. למזלו של קראוס נפטר בשנת 1936, לפני ה"אנשלוס"; שליחיו של היטלר וודאי היו מעלים על דעתם בקלות, כיצד עליהם לנהוג ביחס לקראוס.

אל לנו להיפרד מקרל קראוס מבלי שנצטט כמה מאמרותיו. להוגו פון הופמנסטל קרא קראוס "גיתה על ספסל בית-הספר". על ברי-הופמן אמר, כי הוא "עובד כבר שנים על השורה השלישית בנובלה החדשה שלו משום שהוא חושב על כל מילה ומילה בבתי-שימוש שונים". על האריס-טוקרט באומגרטר אמר, כי אצילותו מקיפה כבר כמה דגנרציות. רק ביחס להיטלר לא עלה כל רעיון מבריק בדעתו.

לעומת אלה אשר עזבו את הדת היהודית, היו סופרים ואמנים יהודיים אשר אמנם לא התכחשו לאמונתם, אולם ניהלו פלירט בולט למדי עם הדת הקאתולית. אחד מאלה היה פרנץ וורפל. וורפל זעם מאוד כאשר חשדו בו כי המיר את דתו. אולם, נטייתו לדת הקאתולית בספרים כגון "שירת ברנדט", "ברברה או האמונה", ועוד — אינה ניתנת להכחשה. ייתכן כי המשטר ההיטלריסטי ורדיפות היהודים מנעו את וורפל מלעזוב את עמו דווקא בשעה קשה זו. סופר יהודי אחר, שחש משיכה מיסטית לקאתוליות היה שלום אש. אש לא נמנה עם סופרי וינה; אך הוא היה מגיע לעיר לעיתים, על-מנת להיפגש עם המוציא לאור שלו, פאול סצולני.

את הרומאן הגדול ביותר על האימפריה ההבסבורגית המתפוררת כתב סופר יהודי, יוסף רוט. יוסף רוט אף הוא לא נולד בווינה, אלא קרוב לגבול הרוסי (של אותם ימים), בקרבת ברודי, בשנת 1894. הוא נפטר בגיל 45, בפאריז, 1939, מעודף משקה ועודף ייאוש. מעולם לא התנצר, אך משך כמה שנים טיפח אף הוא רעיונות קאתוליים. רוט היה בן יחיד להוריו. אתם הגיע לווינה מברודי. במלחמת העולם הראשונה לחם בחזית. אחר כך היה לעיתונאי, בווינה, ברלין ופרנקפורט. בשרות ה"פרנקפורטר צייטונג" ערך נסיעות בכל אירופה. כמה שנים לאחר מכן כבר היה עורך נסיעות מאונס, ולא מרצון חופשי. בשנותיו האחרונות התגורר בבתי מלון בווינה, במרסיי, בניצה, באמסטרדם, באוסטרדה, בבריסל, בוורשה, בציריך, ובעיקר בפאריז. תמיד היה שותה יתר על המידה, ותמיד היה בקשיים כספיים. בצעירותו התחתן עם וינאית. היא חלתה בסכיזופרניה ומתה בבית

מחסה לחולי רוח. בשנות גלותו חי רוט משך שנים עם אשתו של מלך אפריקאי, שהיתה בתם של קובני וגרמניה מהמבורג. רוט השתכר רק בערב. משך היום היה כותב, בחריצות רבה, משך שנים רבות. נווד וכן בלי בית זה, ששום וינאי מן החברה הגבוהה לא היה מזמין אותו לביתו, כתב את הרומאן "רדצקימרש", המתאר את הקיסרות ההבס-בורגית השוקעת, כפי שלא הצליח לתארה אדם לפניו או אחריו. הרבה ספרי היסטוריה של הספרות הגרמנית מוכירים את שמו ברפרוף בלבד, משום שהוא היה בנם של הורים יהודיים ויליד גליציה המזרחית. מעטים הם המעריכים אותו בהתאם להישגו הספרותי, כאחד האפיקנים הגדולים של הספרות האוסטרית. יוסף רוט, יליד גליציה, הוא שתיאר את הקיסר ההאבסבורגי האחרון, פרנץ יוסף, תיאור שאין שני לו בספרות הגרמנית. אך יוסף רוט תיאר גם את החברה היהודית ממנה יצא — ב"איוב", למשל.

סופר יהודי אוסטרי אחר הוא סטפן צווייג. שלא כרבים מחבריו לעט היהודיים, לא פלירטט מעולם עם הדת הקאתולית. אין זאת אומרת, כי הוא התעניין במיוחד בנושאים יהודיים. מעט מזעיר מיצירתו מוקדש ליהודים או ליהדות. הוא ראה עצמו כאזרח העולם. הגלות מאונס הוכיחה, כי ראייתו לא היתה נכונה. הוא לא היה אזרח העולם, אלא וינאי בכל רמ"ח אבריו. הוא לא היה יכול לחיות בלי אוסטריה, בלי וינה, ואיבד עצמו לדעת יחד עם אשתו (השניה). אל הראשונה כתב מכתב פרידה). בניגוד להרבה מחבריו הגולים, לא היה נתון אף לרגע במצוקה כספית. היו לו ידידים וחיים נוחים ומבחינה חומרית לא היה צריך לדאוג. רק העולם, אותו אהב, התפורר לרסיסים, והוא לא היה יכול לעמוד בכך. על סטפן צווייג אמרו כל ידידיו הסופרים, כי הוא אדם טוב, עדין נפש, צנוע, משופע בתכונות טובות. אף אחד מהם לא אמר עליו שהוא סופר טוב. אבל סטפן צווייג הצטיין באופי כל כך טוב, שלא נטר לידידיו אפילו עלבון זה. ברבים מאלה, אשר השמיצו אותו בשל הצלחתו המסחררת, תמך מבחינה כספית, סופרים גדולים וסופרים קטנים. היינריך מאן, סופר דגול, העליב את צווייג לא פעם, אם כי בצורה מנומסת ביותר. רוברט מויל, מחבר "האישי ללא תכונות", השאיר בעזבונו רשימות אוטוביוגרפיות. שם כתב בין השאר:

"אם אך אהרהר בהצלחות הספרותיות בהן חזיתי! מדהן וסודרמן ועד גיאורגה וסטפן צווייג! ולאחר זאת מבקשים לראות את יחס הבוז לקהל כסנוביוזם ודקדנציה!"
 כאן אפשר רק לשאול — מדוע דווקא סטפן צווייג? נכון, מויל לא

יהודים בווינה

זכה להערכה שהיה ראוי לה, ללא ספק. אך האם סטפן צווייג הוא שגול ממנו את עטרת התהילה? סטפן צווייג היה סופר פופולארי, ורבים לא יכלו לסלוח לו זאת. הוא לא היה סופר גדול, אך הוא גם לא היה סופר גרוע. כולנו קראנו את סטפן צווייג בגיל ההתבגרות, והיינו שבויים לקסמו. אחר כך בגרנו והתפכחנו וזלזלנו בו וזלזל מהול בחיבה. רומאנטיקן ללא תקנה, לא היה יכול להשלים עם המציאות. עמו ירדה לקבר האשלייה על היהודי כאזרח העולם.

ונסיים בסיפור קצר על יהודי מפורסם מאוד, שלא היה אמנם סופר, ואף לא היה וינאי, אולם שהה בעיר תקופה מסויימת. טרוצקי ישב בימי גלותו בווינה, ושיחק שח ב"קפה צנטרל". בשנת 1917 באוקטובר התפרץ המזכיר למשרדו של שר החוץ האוסטרי, הגראף צ'רנין, ואמר באפס נשימה: "הוד מעלתו, ברוסיה יש מהפכה". והוד מעלתו כלל לא הרים את ראשו מן המסמכים בהם עסק אותה שעה, ורק אמר: "אבל, אבל מה ההתרגשות? מי יחולל ברוסיה מהפכה? אולי מר טרוצקי מן הקפה צנטרל?"

פברואר, 1966

הערות:

חומר מעניין ביחס לנושא אפשר למצוא בספריו של הרמן קסטן.

: Hermann Kesten

Dichter im Café, 1959.

Lauter Literaten, 1963.

Meine Freunde, die Poeten, 1953.